

३८. आत्मानुशासन सूत्र : व्रत

संसारमा समाज, राष्ट्र र परिवारको सुव्यवस्था, सुरक्षा र सुख-शान्तिको लागि व्रत गर्नु आवश्यक छ । किनभने एकप्रकारको वृद्धि आदि भौतिक पदार्थहरूको चक्करमा परेर मानिस आत्मानुशासनबाट हटेका छन् । यस्तो बेलामा व्रत नै यसको एउटा साधना हो, जो आत्मालाई अनुशासनमा राख्न सक्दछ । व्रत, मानव जीवनलाई नियन्त्रण गर्ने स्वेच्छाले स्वीकृत मर्यादा जहाँ मानिसले आफूलाई उच्छृंखल राख्दछ, नदीको प्रवाहलाई नियन्त्रित एवं मर्यादित राख्नका लागि दुई किनारको आवश्यकता पर्दछ, त्यस्तै मानव जीवनलाई मर्यादित, व्यवस्थित तथा शुद्ध र सरल बनाउनका लागि व्रत आवश्यक छ । मानव जीवनका लागि व्रत एक बाँध हो । जसले स्वच्छन्दरूपमा बगिरहेको जीवन प्रवाहलाई मर्यादित एवं नियन्त्रण गर्दछ । व्रत लिनुको अर्थ हो दृढ निश्चय गर्नु । जवसम्म मान्छेले व्रत लिँदैन, तवसम्म उसको मन चञ्चल हुन्छ । उसको बुद्धि निश्चल र स्थिर हुन सक्दैन । व्रत ग्रहण गर्दा मानिसको मन निश्चय अटल हुन्छ, जसबाट मानिस माथि-माथि उठ्दै जान्छ ।

व्रत एकप्रकारबाट आध्यात्मिक जीवनको जग हो । बिनाजगको महल माथिबाट जतिसुकै सन्दर, सुदृढ अग्लो किन नहोस्, त्यो चिरस्थायी हुँदैन । यस्तै प्रकारको आध्यात्मिक जगत भएको जीवनमा पनि शान्ति र सुन्दरतामा स्थायित्व हुँदैन ।

जव कोही व्यक्ति व्रतबद्ध हुन्छ, ऊ परिवार र समाजको विश्वसनीय पात्र बन्दछ । कोही कसैले पनि शकांको दृष्टिले हेर्दैन । व्रत पालना र धर्मधारणबाट जागृत गर्नु नै मानव जीवनको सौन्दर्यता हो ।

३५. भावनामा निर्मलता

भक्तिको अर्थ हुन्छ- भावनाहरूको निर्मलतासहित शुद्ध प्रेम । जबसम्म प्रेम तथा स्नेहमा पवित्रता हुँदैन, त्यसले भक्तिको माधुर्य केवल भक्तहरूले मात्र अनुभव गर्न सक्दछ ।

ईश्वर तथा गुरुप्रति पूर्ण समर्पणले मानिसलाई कल्याण गर्दछ । कुनै पनि राम्रा कार्यहरूमा तल्लीन भएर मनको संयोगबाट गर्नुपर्दछ । हामीले प्रभुको स्मरण अर्न्तभावबाट नै गर्नुपर्दछ । गुरुको वन्दना हृदयबाट गर्नुपर्छ, मनोभावले गर्नुपर्छ । समर्पित व्यक्ति त्यही हुन सक्दछ, जसले अहंकार घटाएको छ । भावपूर्वक गरिएको वन्दना, नमस्कार अनन्तगुण फलदायक हुन्छ ।

राजा श्रेणिकले १०० साधुहरूलाई भावपूर्ण वन्दना गरी नरकको बन्धनलाई कम गरेका थिए ।

कुनै पनि कार्यमा मानव शरीरका साथ मानवीय अन्तःकरण पनि समाहित भयो भने जीवनको हर क्षेत्रमा आनन्द र उत्साह जागृत हुन थाल्दछ । चन्दनको वृक्षजस्तै आफूले सुवास फैलाउने समर्थ हुन्छ ।

बाह्य पदार्थहरूको लाभ र हानीको सम्बन्ध भावबाट त्यस्तै प्रकारले आत्माको लाभ र हानीको सम्बन्ध पनि मानवकै कारण हुन्छ । भाव आउँदा जुन प्रकारले बाह्य पदार्थबाट व्यक्तिले धन कमाउँछ, ठीक त्यस प्रकारले शुभभाव आउँदा पुण्य आर्जन गर्दछ ।

पारमार्थिक दृष्टिले दान, शील र तपलाई माल भनिन्छ । यो माल जब साथमा हुन्छ र सही भावना आउँछ अर्थात् भाव आयो भने यो सम्झे हुन्छ- वेडा पार लाग्यो । किनभने भावनापूर्वक गरिने दान, शील र तप श्रेष्ठ फल दिने हुन्छ । यसकारण शुभकार्य सधैं उच्च (श्रेष्ठ) भावनाका साथ गर्नुपर्दछ ।

80. लक्ष्मीको बास

प्राचीनकालमा जब देव र दानव मिलेर समुद्र मन्थन गरेका थिए, १४ दुर्लभरत्न प्रकट भएको थियो, त्यसमा धन्वन्तरी रत्न पनि थियो । धनतेरसको दिन धन्वन्तरी देवको आविर्भाव भएको थियो । यिनी आयुर्वेद आचार्यको रूपमा चिनिन्छ । यस्तो मानिन्छ, जब धन्वन्तरी देव प्रकट भएका थिए उनको हातमा अमृत-कलश थियो । जो आरोग्यताको प्रतीक मानिन्छ । धन्वन्तरी देवता चिकित्सक देवताको रूपमा पनि मानिन्छ ।

धनतेरसका दिन भगवान् ऋषभदेवका छोरा भरत चक्रवर्तीलाई ३ शुभ सूचना एकैपटक प्राप्त भएको थियो । उनलाई प्राप्त पहिलो सूचना यो थियो- आपुधशालामा चक्ररत्न उत्पन्न भएको छ । चक्ररत्न उत्पन्न हुनासाथ पूजा, अर्चना, समारोह आयोजना गरिएको ताकि त्यो नहराओस् । दोस्रो समाचार यो थियो- ऋषभदेवलाई ज्ञान प्राप्त भएको छ । तेस्रो शुभ-समाचार थियो- भरतलाई पुत्रलाभ भएको छ । यी तीनवटै शुभ-समाचार एकैपटक सुन्न पाउँदा भरत असामञ्जस्यमा परे र सोचे- पहिला कुनचाहिँ उत्सव मनाउने ?

उनी सबभन्दा पहिला प्रभुदर्शनलाई प्राथमिकता दिन्छन् । किनकि उनलाई थाहा थियो, एक ज्योतिबाट अनेकौँ ज्योति जलाउन सकिन्छ । जुन ज्ञानको ज्योति उनका बाबुमा प्रकट भएको छ । त्यसबाट अनेकौँ जनसमुदायलाई कल्याणमार्ग प्राप्त हुन्छ । अतः उनी सर्वप्रथम बाबुलाई वन्दना नमस्कार गर्न पुग्छन् । दोस्रोमा उनी पुत्ररत्नको स्वागतमा जान्छन् र अन्तमा लक्ष्मीको स्वागतका लागि चक्ररत्नको आदर, सत्कार र उपासना गर्दछन् । किनभने उनलाई थाहा थियो- पुण्यबचन प्रबल छ भने लक्ष्मी अन्त कतै जानेवाला छैनन् ।

भगवान्को भनाइ छ- लक्ष्मीको दास नबन, उनको मालिक बन । जब हामी लक्ष्मीको स्वामी बन्दछौँ भने लक्ष्मी हामीलाई छोडेर जाँदैनन् ।

हामी आज लक्ष्मीको दास बनेका छौँ । सबै लक्ष्मीलाई चाहन्छन् । उनलाई प्रेम गर्छन्, पूजा गर्छन् तर जहाँ लक्ष्मी बास गर्छिन्, त्यतातिर हाम्रो दृष्टि हुँदैन । जुन घरमा प्रेम र आत्मीयताको वातावरण हुन्छ, जहाँ ठूलाप्रति सम्मान र सानाहरूप्रति स्नेह र प्रेम हुन्छ, जहाँ परस्पर विश्वास र श्रद्धा हुन्छ, त्यहाँ लक्ष्मी सदा बास गर्नुहुन्छ । यदि हामी संसारका सबै प्राणीहरूलाई माया गर्छौँ भने लक्ष्मी हामीलाई छोडेर अन्त कतै जानुहुन्न ।

४९. हृदयमा दीप जलाऊ !

औंसीको मध्यरातमा संसार अन्धकारमय थियो । पावापुरीको पुण्यभूमिमा भगवान् महावीरको उपदेशले ज्ञानको ज्योति बलिरहेको थियो । लोक कल्याणका लागि महावीर बोल्दै जानुहुन्छ । उपदेश गर्दागर्दै भगवान् मौन हुनुभयो । पद्मासनमा स्थित हुनुभयो । सम्पूर्ण अद्योगतिका कर्महरू नष्ट भएर सिद्ध, बुद्ध र मुक्त हुनुभयो । संसारमै गहिरो अन्धकार लोप हुन पुग्यो । अतः उक्त अन्धकार हटाउन देवताहरूले रत्नहरूको दीपक जलाएर प्रकाश देखाएका थिए । भगवान् महावीरले कर्मबन्धनहरूबाट मुक्त भएर निर्वाण प्राप्त गर्नुभयो ।

जुन व्यक्ति विश्वको कल्याण मंगलको लागि ज्मिउँछ, उसको मृत्यु पनि महोत्सव सरह हुन्छ । देवताहरू आउने-जाने गर्दा भू-मण्डल प्रकाशमय भइरहेको थियो । मानिसहरूले पनि दीपक जलाए, चारैतिर प्रकाश फैलियो । यसै पुण्य दिवसको स्मृतिमा हामी आज दीपावली पर्व मनाउने गर्छौं ।

यसै दिन श्री रामचन्द्र, सीता, लक्ष्मणको चौध वर्षको वनवास पूरा गरेर अयोध्या नगरी फर्कनुभएको थियो । उहाँहरूको आगमनमा खुसियाली मनाउँदै अयोध्यावाशीले खुसीस्वरूप घरमा वत्ती वालेका थिए । आर्य समाजका संस्थापक श्री दयानन्द सरस्वतीज्यूको आजैका दिन निर्वाण महोत्सव मनाउने गरिन्छ ।

दीपावलीको दिन अघिल्लो दिन तरक चतुर्दशी र रूप चौदस नामले पनि पुकारिन्छ । यस दिन नरकासुर दैत्यको उत्पातबाट त्रस्त देवताहरूले त्यस दैत्यबाट मुक्ति दिलाउनका लागि भगवान् विष्णुसँग प्रार्थना गर्छन् । दैत्य मारिन्छ । स्वर्ग लोकमा रहेको फोहोर फालिन्छ । अतः यो पर्व स्वच्छताको सन्देश लिएर आउँछ ।

धर्म र पाप एकै साथमा रहन सक्दैन । यदि एक व्यक्ति धार्मिक बन्दछ भने आसपासको वातावरण पनि धर्ममय बन्दछ । धर्ममय वातावरणमा पाप तड्पिन्छ । किनभने पापलाई त्यसवेला आनन्द आउँछ, जब दुई व्यक्ति आपसमा भिड्छन् । तर, जहाँ पाप रहन्छ, त्यहाँ लक्ष्मी बस्न सक्दैनन् । लक्ष्मी त्यही रहन्छन, जहाँ धर्म रहन्छ ।

यदि हामी धर्मको पछ्यौरा ओढेर लक्ष्मीलाई प्राप्त गर्न खोज्यौं भने हामी धार्मिक हुँदैनौं । धर्म केवल कार्यमा मात्र हुँदैन, धार्मिक व्यक्तिको हृदयमा सधैं करुणा दया रहन्छ । उसलाई अरू धर्म गर्नुपर्दैन । यस पर्वमा लक्ष्मीलाई समाल्ने प्रयास गर्नुपर्दैन । धर्मलाई समाल्नुपर्छ, अर्थात् धर्मलाई आफ्नो व्यवहारमा ल्याउनुपर्छ र लक्ष्मी स्वतः आफैं आउँछिन ।

भगवान् महावीरले हामीमाथि उपकार गरेर जे सन्देश दिनुभयो, त्यसबाट हाम्रो दिलमा ज्ञानको प्रकाश जलोस् । अन्तरमनमा ज्ञानको अग्नि जलोस् । जब हामीभित्र ज्ञानको ज्योति टाढा जल्दछ, तब काम, क्रोधको अन्धकार स्वतः टाढा भइहाल्छ ।

यस पावन अवसरमा आफ्नो शरीररूपी बत्तीमा विवेकको धागो बनाई दया र करुणाको तेल हालेर ज्ञानको ज्योति जलाऊँ, तब मात्र हामीले पर्व मनाएको सार्थक हुनेछ ।